

AMERİKA VE TÜRKİYE’DE DİN-DEVLET İLİŞKİSİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU*

Ayşe KÜÇÜK**

Özet

Bu çalışma Amerika ve Türkiye’de din ve devlet ilişkisinin nasıl gerçekleştiğine odaklanmaktadır. Mevcut uygulamaların analiz edilmesiyle ulaşılan bilgiler her ülkenin kendi tarihsel koşulları göz önünde bulundurularak tartışılmaktadır. Türkiye özelinde Diyanet İşleri Başkanlığının niteliği ve zorunlu din dersi uygulamaları göz önünde bulundurularak çıkarımlarda bulunulmuştur. ABD’deki din ve devlet ilişkisi, dini grupların devlet aleyhine açmış oldukları davalar ve eğitim özelinde yapılan uygulamalar göz önünde tutularak analiz edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye’deki laiklik uygulamasının belirli bir dini görüşü içerecek şekilde, dinin devlet tarafından şekillendirilmesiyle sonuçlandığı, ABD özelindeyse seküler uygulamaların katı bir hal almasıyla, sekülerizmin neredeyse bir din haline geldiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Din ve Devlet İlişkileri, Sekülerizm, Laiklik, Türkiye, Amerika

STATE-RELIGION RELATION IN TURKEY AND AMERICA (UNITED STATES OF AMERICA): A BRIEF COMPARAIVE ANALYSIS

Abstract

This study focuses on how the relation between state and religion materializes in the United States of America and Turkey. The available knowledge obtained through the analysis of existing practices is discussed by taking into account the peculiar historical conditions of each country. Within the context of Turkey, several arguments have been put forward by taking into consideration the characteristics of Directorate of Religious Affairs and the implementation of the compulsory religion lessons. The relation of state and religion in USA has been analysed in view of the fact that there are lawsuits opened by religious groups against the state and practices specifically within the field of educational institutions. In this context, while the practices of laicism in Turkey result in a religion shaped by a state within the framework of a particular religious worldview, secularism became almost a status of religion in the USA context with secular practices taking a rigid form.

Keywords: State-Religion Relations, Secularism, Laicism, Turkey, USA

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, olkansenemoglu@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Laiklik, Yunanca "laikos" kökeninden gelmekte olup; din adamı kimliği ya da yetkisi taşımayan kişi anlamını taşır. Din adamı niteliği olmayanları kapsamı itibariyle laikliğin, Hristiyan din insanları (ruhban sınıfı) ile geniş halk kitlelerini ayırmak için ortaya atıldığı söylenebilir. Laikliği siyaset alanında dinin görünümünü yasaklayan ve onu özel alana hapseden bir anlayış olarak tanımlayan yazarlar da mevcuttur (Canatan, 1997: 12). Fakat bir ilke olarak laikliğin kabul edildiği bir çok ülkede bunun böyle gerçekleşmediği gün gibi ortadadır.

Seküler kelimesi ise dünyaya ya da zamana bağlı olmadan, aleni ve açık biçimde dini olmayan, kilise ve herhangi ruhani bir kurum ile ilişkisi bulunmayan anlamına gelmektedir. Sekülerizm, dinin dışlanması, dini düşüncelerin reddi ya da onlara karşı olan kayıtsızlık olarak ifade edilebilir. Fakat en genel anlamıyla sekülerizm, gündelik yaşamda dini kuralların etkinliğinin azaltılmasıdır. Bu yönüyle sekülerlik katı dini kuralların yaşandığı bir ülkede de gerçekleşebilir, laiklik ilkesini benimseyen bir ülkede de. Örneğin yakın zamanda Suudi Arabistan Kralı Salman bin Abdülaziz el Suud'un, kadınların araba kullanabilmesine yönelik imzalayıp yayınladığı kararname seküler bir adımdır.

Dinin devletle, devletin dinle ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, bütün devletleri kapsayacak genel bir çıkarım yapmaktan ziyade her ülkenin kendi tarihselliği içinde bu durumu anlamaya çalışmak en önemli yöntemden biridir. Din ve devlet ilişkisinin niteliği her ülkenin kendi tarihsel koşuluyla ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa tarihi açısından din ve devlet ilişkileri (kilise-devlet) politik kutupların birliğini ifade ederken, aynı geleneği paylaşan ABD’de ne devletin dine, ne de dinin devlete karıştığı "seküler" bir sistem hayata geçirilmiştir. Nispeten bunun nedeni ABD’de özellikle Kuzey Amerika’da devletin kurulma biçimi ve diğer devletlerden daha sonra kurulmuş olmasıdır. Buna dair Marx önemli bir çıkarımda bulunur. Marx’a göre modern devletin en kusursuz örneği Kuzey Amerika’dır (Marx, 2013: 65). Zira, Kuzey Amerika, zaten gelişmiş bir tarihsel dönemde işe başlayan bir ülkedir (Marx, 2013: 74).

Türkiye’de ise devletin dini kontrol ettiği; Fransız modeline benzeyen fakat ondan dönemselsel olarak "daha sert" biçimde uygulanmış laiklik ilkesi, din-devlet ilişkisinin esasını oluşturmuştur. Bu açıdan Türkiye’de devletin, yasa ve uygulamalarla hem "dini

hakimiyet altına" aldığı, hem de dinin tekçi (Sünni İslam) bir yaklaşımla benimsendiği söylenebilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde ABD ve Türkiye'deki din ve devlet ilişkilerinin daha temelden farklılık gösterdiği görülmektedir. Türkiye nüfusunun çoğunu Müslüman yurttaşların oluşturması, ABD'nin ise farklı din ve etnik grupların birleşiminden oluşmasının bu farklılığın temelini oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda görece ulus devlete giden yolların ve iki devlette de ulus devlet algısının farklı algılanışının bu farklılığı ortaya çıkaran en temel etken olduğu söylenebilir.

Din-devlet ilişkilerinin büyük ölçüde devletlerin kendi tarihselliğine dayandığı göz önünde bulundurulduğunda, her iki ülkede de din-devlet ilişkilerinin farklı ilerlemesinin doğal karşılanması gerektiği düşünülebilir.

Bu bağlamda bu çalışmada din ve devlet ilişkilerinin Türkiye ve ABD'de nasıl kurgulandığı tartışılmaktadır. Türkiye'de din ve devlet ilişkilerinin tarihsel kökenleri ele alınmakta olup, din-devlet ilişkilerinin esasını oluşturan Diyanet İşleri Başkanlığı ve zorunlu din dersi uygulaması laiklik ilkesi bağlamında ele alınmaktadır. ABD özelinde ise, kilise-devlet ilişkilerinin tarihsel kökenlerinin ne olduğu aktarıldıktan sonra, kilise-din ayrımının kaynağı olan anayasal statü ve mahkeme kararları üzerinden kamusal alana taşınan ve devletin dini cemaatlere ait özel okullara ilişkin geliştirdiği politikalar bağlamında ABD tipi "sekülerlik" anlayışı aktarılacaktır. Bu bağlamda çalışmanın temelini, din ve devlet ilişkilerinin ABD ve Türkiye örneklerinde nasıl farklılaştığı ve bu farklılaşmanın kaynakları ile dini uygulamaların nasıl gerçekleştiğinin analizi oluşturmaktadır.

Çalışma Türkiye ve ABD'deki laik ve seküler uygulamaların bir analizi ve literatürün karşılaştırılması bir şekilde ele alınmasıyla oluşmaktadır.

1. Türkiye'ye Miras Kalan Din ve Devlet Bakiyesi

Türkiye'de var olan biçimiyle laiklik, dinin bütün teşkilatıyla birlikte devleti yönetenlerin emri altına girmesi ve din işlerinin doğrudan devlete bağlanması olarak yaşam bulmuştur. Bu durum, Türkiye'nin tarihsel deneyimi ile yakından ilgilidir. Türkiye'nin mirasçısı olduğu Osmanlı Devleti, Fatih döneminde şeyhülislamlık makamını oluşturmuştur. Ancak bu makam, devlet içerisinde resmiyet kazandığı andan itibaren devlet ile büyük çapta bütünleşmiş olduğu için din-devlet ilişkileri açısından

önemli görevler üstlenmiştir. Yine de bu görevler itibariyle ele alındığında şeyhülislamlığın siyasi ve idari otoriteyi etkilemesine rağmen din işleri ile siyasi işleri birbirine karıştırmadığı ileri sürülebilir. Bu olgudan hareket edildiğinde Osmanlı geleneğinde Batı dünyasında olduğu gibi din devlet arasında bir çatışmanın ortaya çıkmadığı ileri sürülmüştür (Kaya, 1998: 108).

Osmanlı Devleti de kendi geleneğini, Bizans Devleti’nin mirası üzerinden oluşturmuş ve onun "devlet kilisesi" geleneğini İslam dini çerçevesinde şeyhülislamlık makamını oluşturarak devam ettirmiştir. (Okumuş, 1997: 41). Türk, İran ve Arap kültürünün birleşiminden oluşan Osmanlı Devleti’nde İslam, ahlaki ve sosyal değer sağlayıcısı ve gündelik hayatı yönlendiren kuralların kaynağını oluşturan bir harç görevi üstlenmiştir. Padişahlar, kanun yapma yetkisini kullanırken dinin hükümlerine uymak zorundaydılar. (Ergil, 1990: 7). Ancak padişahlar kanun yapma yetkilerini büyük ölçüde örfi hukuk çerçevesinde kullanıyorlardı. Tarihsel açıdan şeyhülislamlık müessesesi, günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı’nın görev ve yetki alanına giren konularda faaliyet gösteriyordu (Kaya, 1998: 108). Osmanlı Devleti, yönetme erkinin tanrısal bir buyruk olarak hükümdara atfedildiği bir teokrazi olarak nitelendirilebilir. Bu noktada toplumun nasıl yönetileceği, kişinin davranışlarının hangi değer ve ölçülere bağlı olacağı, toplumlararası ilişkilerde hangi kuralların geçerli olacağını ilahi kurallara bağlanması, büyük ölçüde şeriat yasalarına tabiydi. Osmanlı padişahı, İslam dininin esaslarına göre ülkeyi yönetmekteydi. Ancak yöneticinin, yönetim gücünün tanrısal kökenli olması, dini emirleri dışına çıktığında meşruiyetini kaybetmesine neden oluyordu. Bu nedenle padişahın emirlerinin din ile çelişmesi mümkün değildi. Osmanlı devletinde, sistemde bu tür bir çelişkinin olup olmadığını denetleyen bir din adamları kurulu vardı. Şeyhülislam ve müftüler, siyasi otoritenin kararlarını şeriat açısından denetleme ve yorumlama işlevini üstlenmişti. Kadılar ise şeriata uygun olarak adalet dağıtırlardı. Şeriat, Kuran (Tanrı buyruğu), Sünnet ve Hadis temeline dayanan bir hukuk sistemiydi. İlahi kökenli olduğu için de kuşku duyulması ve değiştirilmesi mümkün değildi. Ancak yerleşik sorunların dışında yeni konular ortaya çıktığında şeriatın geleneksel hükümleri ile çelişmemek kaydıyla müftülerin vereceği yeni fetvalar ile yeni yorumlar yapılması mümkündü (Ergil, 1990: 10). Bu nedenle Türkiye’nin geleneksel olarak, dinin devlete bağlandığı bir sistem olduğunu belirtmek mümkündür (, 2007: 192). Bu gelenek, cumhuriyet rejimine geçişle birlikte de varlığını sürdürmüştür.

1923-50 arasındaki döneme baktığımızda, bu dönem de Türkiye'de laikliğin "dışlayıcı" bir özellik sergilediğine değinen yazarlar da mevcuttur. TBMM'nin 1924'ün Mart ayında çıkardığı Tevhidi Tedrisat Kanunu ile 479 medrese kapatılmış, onların yerine Milli Eğitim Bakanlığına bağlı 29 İmam Hatip Okulu ile birlikte Darülfünun bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. 1924'te Şeriye ve Evkaf vekaleti kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuş, halifelik 1924'te kaldırılmıştır (Kuru, 2011: 214-215). 1927'de okullarda din dersi kaldırılmış; 1929'da Arapça ve Farsça okul müfredatlarından çıkartılmıştır. 1930'da bütün İmam-Hatip okulları ve 1933'te İlahiyat Fakültesi kapatılmıştır. Bu tarihten 1949'a kadar İslami eğitim veren bir kaç kuran kursu dışında birim kalmamıştır. Ali Fuat Başgil'in ifadesiyle "Türkiye ne 1940'lı yıllarda ne de günümüzde tam anlamıyla laikliği" tatmamıştır. Çünkü Batı hukukunda laiklik, devletin din ve ibadethaneye müdahalesini maskeleyen bir araç değil, tam tersine din ve vicdan hürriyetinin devamıdır (Başgil, 2007: 192). Türkiye'de laiklikten anlaşılan şeyet "din devlet işlerine karışmaz" ilkesi ise Türkiye bunu almıştır. Ancak laiklik; "devlet din işlerine karışmaz" olarak tanımlandığında Türkiye'nin bu düşünceyi benimsemediği görülmektedir. Zira, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı halen faaliyetlerini sürdürmektedir. Laiklikten kastedilen "din ve vicdan özgürlüğü" ise Türkiye'de hukuksal alanda dinler ile ilişkili bir ayırım uygulanmamaktadır (Kaboğlu, 2011: 28). Bu nedenle Türkiye'deki sorunun laikliğin hem dinin devlet işlerine hem de devletin din işlerine karışmaması çerçevesinde iki yönlü olarak okunduğunda ortaya çıktığı görülmektedir. Yasal düzlemde laikliğe aykırı olan devletin zorunlu din dersi uygulaması ve nüfus cüzdanlarında din ibaresinin bulunmasıdır. Zira, Anayasa'nın 24. Maddesi'nin 3. Fıkrası'na göre "kimse dini inancını açıklamaya zorlanamaz" denmesine rağmen pratik farklı işlemektedir (Kaboğlu, 2011: 27-31). Türkiye'de son yapılan nüfus cüzdanı değişikliğinde, nüfus cüzdanlarının yerini alacak olan çipli kimlik kartlarında din hanesi bölümü yoktur. Fakat isteğe bağlı olma koşuluyla, din bilgisi kartın görünen yüzünde değil de, çip içinde yer alacağı belirtilmektedir.

Türkiye'de uygulanan dışlayıcı laikliğin temelinde ABD'deki gibi farklı dinleri bir arada idare etme çabası değil; Kemalistlerin İslami müessesleri batılılaşmaya engel olarak görmesini etkili olduğu söylenebilir. 1923-49 yılları arasındaki dönem ise dinin kamusal alanın dışında tutulmasını içeren "dışlayıcı laiklik" (Kuru, 2011: 229).

dönemidir. Bu bağlamda kimi uygulama ve kurumsallaşma çabalarına bakmak yerinde olacaktır.

2. Diyanet İşleri Başkanlığı

Türkiye’de laiklik ilkesi hukuk mevzuatına 1937 yılında girmiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarında ise devletin nitelikleri arasında sayılmıştır. 1982 Anayasası’nın 136. Maddesi "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir" (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982) diyerek diyanetin görevini tanımlamıştır. Diyanet işleri başkanlığının genel idare içerisinde yer alması, laiklik ile doğrudan doğruya çelişen bir unsur olmakla birlikte buradaki esas amaç dinin toplumsal alandaki etkisini böyle bir kurumsal yapı ile devlet lehine kullanmak olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada ortaya çıkan laiklik anlayışı, devletin din ile ayrılığı değildir. Aksine Diyanet İşleri, devletin benimsediği dini içeriği yaymak ve farklı grupları bu yolla denetleme düşüncesinden hareket etmiştir.

Laik bir devlette tehlikeli olarak görülebileceğinden ötürü dinin denetim altına alınması, devlet tarafından oluşturulan kurumsal bir yapı ile gerçekleştirilmiştir. Din resmi bir ideoloji haline getirilmiş; kaçınılmaz olarak ise devletçi geleneğin içerisine alınarak tekçi bir yaklaşıma indirgenmiştir (Gözyayın, 2009: 245-248). Diyanet işleri Başkanlığı’nın başlıca faaliyet alanları arasında cami ve cami hizmetleri verilmesi, vaazlar, Kuran kursları, hac ve umre, Fetva, cenaze hizmetleri, nikah, ihtida işlemleri, yayın faaliyetleri, sosyal ve psikolojik rehberlik, yurtdışı hizmetleri gibi pek çok faaliyet mevcuttur (Yavuzer, 2016: 129-133). Bütün bu faaliyetler itibariyle değerlendirildiğinde, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kişinin doğumundan ölümüne kadar olan süreçte aktif faaliyet gösterdiği söylenebilir. Ancak bu faaliyetler, İslam’ın Sünni versiyonuna uygun biçimde örgütlenmiş ve farklı mezhep ve yaklaşımları dışarıda bırakmıştır. Özellikle Alevi-Bektaşilerin hak taleplerinin karşılanmamış olması dinin "makbul" bir yorumunun varlığına işaret eder.

Türkiye’de devletin dini kontrol etmesinin örneklerini şapka inkılabı duruşmaları, tekke ve zaviyelerin kapatılması, türbe ve kutsal mekânların kapatılması –erken cumhuriyet

dönemi için- açıklayıcıdır. Türkiye’nin resmi politikasının Diyanet dışındaki din algısını kısırlaştırmaya yönelik gerçekleştiği söylenebilir. Çağlar Keyder bu durumu "*dini hayatın bütün yönlerini yukarıdan kontrol edecek şekilde düzenlemek*" (Keyder’den akt. Davidson, 2006: 222) şeklinde açıklamaktadır. Türkiye’de Diyanet, "*en hakiki ve en doğru*" dini çift yönlü olarak; "mobilize etmenin" ve "rıza devşirmenin" bir aracıdır. İsmail Kara; "*gerçekten de diyanet Cumhuriyet’le yaşıt tarihi süresince kendisine biçilen yere ve sınırlara sadık kalarak, Müslümanların din işlerine bakmaktan çok ‘devletin din işlerine bakan’, devletin temayülleri, zaman zaman baskıları doğrultusunda yorumlar yapan, halkın din anlayışını dönüştürmeyi amaçlayan...*" (Kara, 1999: 203) ve "*...dinin politik manevralar, meşruiyet ve toplumsal nüfuz aracı olarak kullanılmasından ibarettir*"(Kara, 1999: 198) diyerek açıklar.⁴

3. Türkiye’de Zorunlu Din Dersleri ve Dini Semboller Bağlamında "Laiklik" Uygulaması

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren en hassas tartışma konularından birini oluşturun laiklik ilkesi, din eğitimin ve öğretiminin devletin gözetimi ve denetiminde sürdürülmesine neden olmuştur. Bununla birlikte din eğitimi ve öğretimi de siyasal iktidarların değişmesine paralel olarak farklı şekillerde gerçekleştirilmiştir. 1923 ile 1950 arasındaki tek parti döneminde de dine oldukça mesafeli yaklaşmıştır. Tek parti döneminde örgün öğretim kurumlarında "Din Bilgisi" dersi 1948 yılına dek ders programlarından çıkartılmış ve din eğitimi veren bütün eğitim kurumları kapatılmıştır. 1950’lerden itibaren din dersi "seçmeli" olarak öğretilmeye başlanmıştır. 1982 Anayasası ile zorunlu din dersi uygulaması getirilmiştir. 1974’ten itibaren Din Bilgisi derslerine ilave olarak, okullarda zorunlu Ahlak Dersleri uygulamaya konmuştur. 1982 Anayasası, ilk kez din öğretimini anayasal bir güvenceye kavuşturmuştur.

Din eğitimi ve öğretiminin devletin kontrolünde gerçekleşmesi amacıyla Anayasası’nın 24’üncü Maddesi’yle din eğitimi ve öğretimi zorunlu hale getirilmiştir. 1982 yılından bu yana örgün eğitim kurumlarında ilköğretim 4’üncü sınıftan itibaren ortaöğretimin son sınıfına kadar okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi, zorunlu dersler

⁴ Eski Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz Diyanet’in devlet denetimi altında olduğu, devletin istediği fetvayı verip; istediği hutbeyi okuttuğu yani dinin bütünüyle devlet denetimi altında olduğu iddiasını reddetmektedir. Ona göre dine ters düşen bir fetvanın çıkması mümkün olmadığı gibi Diyanet özerk şekilde hareket etmektedir. (Yılmaz, 1998: 205).

arasında yer almaya devam etmiştir. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" adı altında okutulan ders, başlangıçta aynı Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görüldüğü gibi dinin Sünni İslam versiyonunu zorunlu olarak öğretmiştir. Bu yaklaşım ancak 2010 yılında terk edilerek farklı inançların öğretimi müfredata eklenmiştir. 2012 yılında, 12 yıllık zorunlu eğitim uygulamasına geçilmesi ile birlikte, 1982'den itibaren zorunlu olarak ilköğretim 4'üncü sınıftan 12'inci sınıfa kadar okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin yanı sıra din eğitimi ile ilgili yeni seçmeli dersler öğretim programlarına dahil edilmiştir (Kap, 2014).

Zorunlu din dersi uygulamalarının yarattığı tartışmalar genellikle Alevi-Bektaşilerin talepleri etrafında tartışılmaya devam etse de bu noktadaki esas sorun Ahmet İnsel'in de belirttiği üzere "laiklik" ilkesi ile yakından ilişkilidir. Bütün toplumun ortak olarak ödediği vergiler, hem diyanet işlerine hem de zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersleriyle devlet okullarına aktarılmaktadır. Bu noktada aynı dini geleneği paylaşmayan ve hatta İslam düşüncesi içinde "heteredoks" olarak da kabul edilen Aleviler açısından sorunlara neden olmaktadır. Zira, dersin ismi her ne kadar "din kültürü"nü vurguluyor olsa da temel eğitime ilişkin bir müfredatının olduğu ifade edilmektedir (İnsel, 2008). Her ne kadar uygulamanın laiklik ilkesi ile çeliştiği ifade edilse de Türkiye'de dava konusu olan zorunlu din dersi uygulamasının laiklik ilkesine aykırı olmadığı AHİM kararlarında ortaya konulmuştur. Zira, AHİM devletin belirli şartlar altında zorunlu din dersi uygulamasının varlığını İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. Maddesine aykırı bulmamıştır (Keskiner, 2010).

Türkiye'de laiklik sorununun en belirgin olarak tartışıldığı alan başörtüsü uygulaması olmuştur. Devlet okullarının ilköğretim, orta öğretim ve lisans dâhil olmak üzere tüm alanlarında dini bir sembol olduğu gerekçesiyle kız öğrencilerin başörtüsü kullanması "yasak" olarak görülmüştür. Bu yasak, özel eğitim kurumlarında da uygulanmıştır. Bu uygulamalar özellikle 1960'lı yıllardan itibaren üniversiteler düzeyinde can bulmaya başlamıştır. 1990 sonrası dönemde ise laiklik açısından bir yandan başörtüsü yasağı geniş bir biçimde uygulanırken diğer yandan özgürlükler penceresinden tartışma alanı bulmuştur. Uygulama biçimi dönemselsel olarak değişmekle beraber yasağın en çok keyfilğine vurgu yapılmaktadır (Başdemir, 2009: 34-35). Yasağın dönem dönem geniş biçimde uygulanmış olması bu durumu göstermektedir. Örneğin kendisinin dini ibadetleri olduğu gerekçesi ve eşi başörtülü olan kimi askerler "irtica" tehdidi gerekçe gösterilerek TSK'dan atılmış ve hiçbir kamu kurumuna girememek ile

cezalandırılmıştır (Şan, 2012: 22). Memuriyet, okullara giriş ve ehliyet sınavlarında da başörtülülerin sınavlara alınmaması gibi uygulamaları 1980 darbesi ve 28 Şubat sürecinde yoğun biçimde uygulansa da üniversiteler bazındaki başörtüsü yasağı 2007 yılında YÖK başkanının üniversitelere gönderdiği talimatla kalkmış ancak bu konuda yasal bir düzenleme hala yapılmamıştır. Memuriyet ile ilgili olan 1980 darbesiyle birlikte ortaya çıkarılan "Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Kıyafetine Dair Yönetmelik" in 5. maddesine dayandırılan bu yasak, 2013 yılındaki demokratikleşme paketi ile bu yönetmeliğin iptal edilmesi neticesinde ortadan kaldırılmıştır (Al Jazeera Turk, 2013). Bugün için Türkiye'de üniversitelerde uzun dönem devam etmiş olan yasak ise görünürde ortadan kalkmış olmakla birlikte yasal bir güvenceye tabi olmadığını hatırlatmakta fayda var. Uygulamadan kaldırılan yönetmeliğin herhangi bir sebeple ya da herhangi bir iktidar değişimi ile yeniden uygulamaya konulmayacağına garanti yoktur.

4. ABD'de Kilise-Devlet Ayrımının Tarihsel Temelleri

15. Yüzyıl'da İngiltere'de Calvin'in dini öğretilerinden temel alan Püritenizmin Amerika'da kilise-devlet ayrımının felsefi arka planını oluşturduğu söylenebilir. Calvinizm, genel olarak İngiliz kilisesini, özel olarak ise bütün toplumu yozlaşmadan arındırma iddiasında olmuştur. Zaten Püritenizm, sembolik anlamda "saf olmayan", "pis" olan her şeyin sorgulanır hale getirilmesini amaçlar (Stuckrad, 2007: 1562). Püritenler, Anglikan kilisesi içerisinde kalan Katolik unsurlardan kiliseyi temizlemeyi, kilise rütbelerinin (episkoposluk) kaldırılmasını, kiliseye ait toprakların müsadere edilmesini, kilisenin devletten tamamen ayrılmasını, kilise bayramlarının lağvedilmesi gibi kilisenin hiyerarşik sistemine son vermeyi amaçlayan birçok talebe sahiptir (mad. "Püritanlar", Bünyadov, 2013: 231). Bu noktada öğretinin Protestanlıkla bağlantısının kurulduğu temel noktanın tanrı ile insan arasındaki bütün kurumların devre dışı bırakılması olduğunu söylemek mümkündür. Püritenizm ya da Calvinizm kilisenin dini otoritesinin yanı sıra, geleneksel otoritesini de sorgulamıştır. Bu bağlamda Avrupa sisteminin önemli bir parçası olan kralların tanrısal varlıklar olduğunu, bir meşruiyet ve yönetim şartı olarak otoritelerini tanrıdan aldıkları varsayımını reddetmişlerdir. Protestanlıktan son derece etkilendiği söylenebilecek bir felsefi akım olarak Püritenizm, İngiltere'de uygulanan baskı sonucunda Amerika'ya yerleşmeye başlamış ve bu durum

Amerika’ya göç eden ilk kuşak göçmenlerin %75’inin Püriten inanca sahip olmasıyla sonuçlanmıştır. Çaha, Amerika’nın Püritenler için adeta "Filistin" -kutsal bir vatan- olduğunu ifade etmiştir (Çaha, 2008: 96). Kralların tanrısal varlıklar olduğunu reddeden Püritenler, toplumsal sözleşme temeline dayanan yeni bir toplum inşa etmeye yönelmişlerdir. Kolonizasyon dönemi Amerika’ında kiliseler, "*congregation*" anlayışı ile kurulmuş ve herhangi bir merkezi otoriteye bağlı olmadan -yani otonom bir şekilde- faaliyet göstermiştir.⁵ Amerikan tarihinde İngilizlerin kolonilere Anglikan papaz göndererek bu bölgeleri Anglikan hakimiyeti altına almak istemelerinin yanı sıra; Fransızların Quebec’te Katolik kilisesi kurmalarının ardından Katolik eyaletlerin oluşturulması girişimine şiddetli bir karşı çıkış yaşanmıştır. Amerika’da kilise-devlet ayrımı, devletin etkinliğinden korkan Protestan gruplar için 19 ve 20. Yüzyıllarda önemli olmuştur. Bu tutumun benimsenmesinde birçok Protestan’ın devlet dışı gruplar ve hiyerarşilerden özellikle kiliseler ve rahiplerden çekinmesinin etkili olduğu söylenebilir.

Protestanlar için kilisenin yalnızca hukuki otoritesi değil, ahlaki otoritesi mevzu bahis olsa dahi, bu durum bireysel özgürlükleri engelleyebileceği korkusuyla kabul edilir değildir. Bunun yanı sıra Protestanlarda, Katoliklerin Papalığın etkisi altına girebileceğine dair bir korku da mevcuttu. Katolikler için ise; Protestan bir toplumda yaşamalarından dolayı her an kabul edilmeyecekleri düşüncesi etkili olmuştur. Bu bağlamda Amerika’daki kilise-devlet ayrımının hem Protestanlar hem de Katolikler için vazgeçilmez bir sistem olduğu söylenebilir. Zira, bütün toplumsal unsurlardan oluşan ve kilise otoritesinden bağımsız bir Amerika oluşturma düşüncesi tarihsel gerekçeleri olan bu ayrımı sürdürülebilir kılmıştır (Hamburger, 2004: 12).

Siyasi anlamda ise; İngiltere ve Fransa arasındaki savaşın maliyetinin kolonilere yüklenerek vergi artışı talep etmeleri üzerine 1776 Bağımsızlık Bildirgesi’ne giden süreci tetiklemiştir (Çaha, 2008: 98). Bağımsızlık Savaşı sonrasında federal bir devlete kavuşan Amerika’da dinsel gruplar Püritenizm’den etkilenirken; seküler gruplar

⁵ Congregation esasına bağlı olan otonom kiliselerin Amerikan kolonilerindeki varlığı, bu sürecin doğrusal bir biçimde işlemiş olduğu iddiasına dayanmamaktadır. Zira, Amerikan kolonilerinin yerleşme sürecinin ardından yaptıkları ilk işlerden biri, Avrupa modelini esas alan kiliselerin oluşturulması olmuştur. New England’da İngiliz Püritenler, Virginia’da Anglikanlar, New Amsterdam’da Reform Kilisesi, Kolonilerde Avrupa esaslı din modelinin geliştirilmesi gerektiği ve dini birliğin siyasi birliğin devam etme şartlarından biri olduğu düşüncesine dayanmıştır. Bu nedenle kolonizasyon dönemi Amerika’ında kilise-devlet ilişkisi günümüzden oldukça farklı olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir. Örneğin, O dönemde desteklenen kiliseler için vergi alınmıyordu. (Monsma ve Soper, 2005: 21).

liberalizmden beslenmişlerdir.⁶ Fakat yine de Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın din ve devlet ilişkileri açısından bir kırılma noktası olup olmadığı tartışmalı bir konu (Yoder, 1970: 54) olduğunu belirtmekte fayda var.

Genel olarak Amerika’nın kurucu babaları olarak görülen Jefferson, Madison, Washington ve Franklin dindar insanlar olmamakla birlikte, Hıristiyanlığın, ahlaki ve manevi sistemin referansları olarak görülmüşlerdir (Çaha, 2008: 100). Jefferson’un 1802’de yaptığı bir konuşmada vurguladığı kilise ve devlet arasına bir ‘*wall of seperation*’, "ayırım duvarı" örme düşüncesi, Amerikalıların günümüzde dini özgürlüklerini tanımlayan temel ifadesi haline gelmiştir (Hamburger, 2004: 1). Aslında Amerikan İnsan Hakları Beyannamesi ve bunun sonrasında gerçekleştirilen Birinci Tadilat’ın amacı, dini ve kiliseleri devletin gücünden korumak üzere oluşturulmuş bir sistem olsa da; Mark DeWolfe Howe’ye göre bu Jefferson tarafından "*devleti kiliselerin taleplerinden korumak üzere*" (Mark DeWolfe Howe’den akt. Hamburger, 2004: 5) ortaya atılmıştır. Bu bağlamda devlet, dini otorite karşısında kendini güvenceye alma konusunda daha iyi bir pozisyona getirilmektedir.

5. Devletin Tarafsızlığı ve İnanç Özgürlüğü: Anayasal Statü

ABD, kendini seküler bir devlet olarak tanımlayarak, diğer bir çok ülkeden oldukça farklı bir nitelik göstermektedir. ABD’de mahkemeler dini olan ile olmayan arasındaki ayrımı net biçimde ortaya koymuştur. Bununla birlikte ülkede seküler hümanizm ve buna bağlı olarak hümanizm ilkeleri desteklemektedir. Bu nedenle yargısal olarak sekülerizmin kendisinin adeta bir din olduğuna dair eleştiriler bile mevcuttur (Frick, 2006: 191-192). Bunun arkasında bulunan temel fikir, devletin bütün dini pratikleri özgür bırakmış ve din alanının dışına çıkmış olmasından ileri gelir. ABD’de yalnızca devlet dine ilişkin bir uygulama yapmamakla kalmaz; aynı zamanda dini liderler de siyasi otorite uygulayamamaktadır (Greenwalt, 2008: 2384). Ancak bu durumun Haklar Bildirgesi’nin ilk ilan edildiği dönemlerde bu şekilde olmadığını da belirtmek gerekir. İç savaş sonrasında Amerika’da Haklar Bildirgesi’nde ve 14. Tadilatta dini ibareler yer almaktaydı (Greenwalt, 2008: 2390).

⁶ 2003 verilerine göre ABD’de nüfusun % 19.5’i Protestan aşırı dindar, %8.9’u ılımlı Protestan, %8.8’i liberal Protestan, %9.8’i siyah Protestan, %18.7’si Katolik, %9.6’sı Hispanik Katolik, %1.5 Yahudi, %1.1 Budist-Hindu, %0.5’i Müslüman, %17 herhangi bir dine bağlı olmayan ve %4.6’sı diğer dinlere mensuptur (Skirbekk vd. 2010: 297).

ABD anayasasında "Birinci Tadilat" ismiyle de bilinen değişiklik ile -1791’de federe devletlerin $\frac{3}{4}$ ’ü tarafından kabul edilerek yasal hale gelmiştir- "*millet meclisi bir dini oluşturmaya ya da özgür ibadetini yasaklamaya yönelik yasa çıkaramaz*" (Greenwalt, 2008: 2390)⁷ hükmü getirilmiştir. Aslında bilinenin aksine kurucu fıkra, bireysel dini hakları korumaya yönelik değildir. ABD anayasasında bu tamamen özgür ibadet fıkrasının görevidir. ABD’de inanç özgürlüğü özel olarak "özgür ibadet fıkrası" tarafından korunmaktadır. Özgür ibadet fıkrası bireylerin dini ibadetlerini tamamen özgür biçimde gerçekleştirme haklarını kamu ahlakını ve devletin çıkarlarını zorlamadığı sürece özgürce gerçekleştirmeye izin vermektedir (United States Courts, 2017). Kurucu fıkranın amacı devletin yapısal olarak kısıtlanmasını sağlamaktır. Bu yapısal kısıtlamanın mantıksal anlamı devletin gücüne yapısal bir limit getirilerek dini organizasyonların özgün yerinin anayasal anlamda tanınmasıdır. Böylece bir bakıma kilise otonomisi de kurucu fıkra tarafından korunmuş olmaktadır (Esbeck, 2001:150). ABD’de özgür ibadet hükmü, yedi değer tarafından desteklenir. Bunlar: bireylerin özgürlüklerinin ve bağımsızlıklarının korunması, bir bireyin kendi isteği dışında hareket etmesini zorunlu kılacak zalimliğin önlenmesi, kanuna saygıyı içerecek biçimde dini çatışmadan doğacak şiddetin önlenmesi, eşitliğin sağlanarak dini ayrımcılıkla mücadele edilmesi, değerlerin korunması, politik bir toplumun teşvik edilmesi ve son olarak dinin kişisel ve sosyal açıdan öneminin korunmasıdır (Shiffrin, 2009:12). ABD’de Anayasa Mahkemesi kurucu hükmü yorumlama özgürlüğüne sahiptir. Bu nedenle yargıçların hüküm hakkında ne düşündüklerini belirtmek faydalı olacaktır. Yargıç Black’e göre:

"ne eyalet ne de federe hükümet bir din kurabilir. Hiçbiri herhangi bir dini, bütün dinleri veya bir dini diğerine tercih eden kanunlar yapamaz. Hiçbiri bir kimseye iradesi dışında kiliseye gitmesi ya da uzak kalması için etki yapamaz veya herhangi bir dine inancı ya da ikrarı zorlayamaz. Hiç kimse dini inancını ya da inançsızlığını kabul veya ifade etmekten dolayı cezalandırılmaz. İsimleri ne olursa olsun veya dini öğretmede veya yaşamada hangi şekli edinirlerse edinsinler, herhangi bir dini faaliyeti ya da kurumu desteklemek için az veya çok hiçbir vergi toplanamaz. Ne bir eyalet ne de federal hükümet, alenen veya gizlice, dini organizasyonların veya grupların işlerine katılamaz ve aksi de olamaz. Jefferson’un sözlerinde, dinin tesisi ifadesiyle din ile devletin arasını ayıran bir duvarın dikilmesi amaçlamıştır" (Adanalı,1997: 56) .

⁷ ABD’de 1789’da Fisher Ames tarafından kaleme alınan, birinci değişiklik “Establishment Clause” “Kurucu Hüküm” olarak da bilinir.

Yargıç Frankfurter’e göre ise; Birinci Tadilat’ın amacı, hükümet ve din arasındaki bir birleşmenin hükümeti tahrip ve dini tahkir edeceği inancıdır. Bu yüzden kanunlar dini ne ilerleten ne de engelleyen bir durumda oluşturulmalı yani seküler bir yasama amacı gütmelidir. Tam da bu nedenle Frankfurter, Birinci Tadilat aynı kutsal kitabın okullarda dua amacıyla okunmasını ya da on emrin sınıf duvarlarına asılmasını yasaklamıştır. ABD’de tercih edilen inanç, bireylerin kendi dinlerine ve evlerine bırakılmıştır (Adanalı,1997: 57). Shiffrin’e göre, kurucu hükmün yedi önemli özelliği bulunmaktadır. Öncelikle Hüküm, dini özgürlüğü ve otonomiye korur, vergi mükelleflerinin hükümet tarafından karşı oldukları herhangi bir dini ideolojiye katkı sunmaya zorlanmalarının önüne geçer. Ayrıca, dine bağlı olmadan eşit vatandaşlık hakkı sunar, toplumun dini çizgiler etrafında bölünmesini engeller, siyasi toplumu teşvik eder ve devletin bağımsız otoritesi ile kamusal çıkarı korur. Buna ek olarak hüküm kiliseleri devlet etkisinden koruduğu gibi, dinin özel bir etkisinin olduğu fikrini de teşvik eder (Shiffrin, 2009:12).

Kurucu hüküm, kilise-devlet ilişkisinde ikisinin ayrılığını ifade etmektedir. Bu kurucu hüküm ile ABD, Avrupa modelinden ayrılır. Avrupa modelinde Ortaçağ’da, kilise ve devlet organizasyonel olarak birbirinden ayrı olsa da bir bütünün parçası olarak iç içe geçmiş bir yapıya sahipti. Kişinin ahlaki vizyonunun kabul edildiği tek bir kaynak vardı ki bu kaynak da kilisedi. Devlet, ancak kilise tarafından onaylandıktan sonra meşru kabul ediliyordu. Avrupa’da politik kutupların birliği –yani kilise-devlet ilişkisi- dini reform hareketleri ile parçalandı. Sonuç olarak dini muhalefet, resmen tanınmış olan kilise devlet oldu. Birbiri ardına meydana gelen dini savaşlar, öncelikle birliğin restore edilmesini imkansızlaştırdı. Aydınlanma dönemi sonrası ise sınırlı devletin, resmen tanınan kilise ile birlikte muhalefete tolerans geliştirilmesinin önü açıldı. Daha sonra bu tolerasyon "doğal bir hak" olarak algılanmaya başlandı. Kurucu hüküm sonrasında getirilen düzenleme ile Amerika’daki İngiliz kolonileri, Rhode Island dışında, bir araya getirilmiş oldu (Esbeck, 2001:153).

Bu örneklerde de görüldüğü üzere ABD’nin çeşitli dinlere eşit biçimde mesafe koyan, dini ayrımcılığı yasaklayan bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu tavrın ikisi birlikte okunduğunda, mahkemelerin bir dinin hangi versiyonunun doğru ya da uygun olduğunu söyleme hakkı olmadığına da kapı araladığı söylenebilir. Bu bağlamda Amerika’da devletlerin dini fikirler yayamadığı (Greenwalt, 2008: 2385) bir sistemin geliştirildiğine dikkat etmek gerekir. Sonuçta Amerikan sistemi, sınırlı devlet, özgür

kiliseler ve dini konularda gönüllülük esasına dayanan gönül rahatlığı ile ibadet edilebilen bir yer haline gelmiştir. Ayrıca Amerika'da Avrupa'nın aksine, kilisenin günah çıkarma ve rahiplikle ilgili yargılama yetkisi kaldırılmış ve din, devletin konusu olmaktan çıkartılmıştır. Ancak kiliselerin öğretim yetkisi beslenen ve desteklenen bir girişim olarak toplum içerisinde devam etmiştir. Amerika'da kiliselerin hala topluma iyi alışkanlıklar kazandırdığı kabul edilmektedir. Ancak, din devlet idaresinin bir aracı değildir. Aksine, bireysel seçime ve gönüllülük ilkesine dayanan din, Avrupa modelinden keskin biçimde ayrılmıştır (Esbeck, 2001:155). Kiliseler, toplum tarafından desteklenmekle birlikte, devletin mali yardımına konu değildir. Hutson'a göre, Amerikan Anayasası dini tartışmaları ulusal barış açısından bir kenara bırakan politik bir dokümandır. Bu bağlamda Anayasa ve İnsan Hakları Bildirgesi, gönüllü dini etkinliğin beslenmesi açısından neredeyse evrensel bir konsensüs yaratmıştır (James Hudson, 2007: 497).

ABD'de birinci tadilatın nasıl yorumlanacağı konusunda Yüksek Mahkeme kararları yetkili olduğu için, ülkede din- devlet ilişkisi genel olarak mahkeme kararları üzerinden okunmaktadır. Bu kararları gözden geçirmek yerinde olacaktır.

6. Amerika'daki Mahkeme Kararları

Amerika'daki din ve devlet arasındaki ayrıma dair mahkemelerin tutumunu gösteren en iyi örneklerden birisi 1947 yılında Yüksek Mahkeme'nin tavrıdır. 1947 yılında Yüksek Mahkeme din-devlet ayrımını şu şekilde ifade etmiştir:

"Hiçbir dini grup ve aktivite için öğretileri ve pratikleri ne olursa olsun toplanan vergilerden küçük ya da büyük oranlarda para ayrılmayacaktır. Hiçbir eyalet ya da Federal hükümet açık ya da gizli olarak hiçbir dini organizasyonun ya da grubun aktivitelerine katılmayacaktır. Aynı şekilde hiçbir dini grup ya da kurum devlet işlerine hiçbir şekilde katılamaz. Jefferson'un ifadesiyle din kurumuna karşı hukuk kilise ve dini birbirinden ayıran bir duvar inşa etmelidir" (Monsma ve Soper, 2005: 12).

Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Yüksek Mahkeme kilise-devlet arasında örülen duvarın aslında "yüksek ve aşılmaz" olması gerektiği yönünde temel bir inancına sahiptir (Monsma ve Soper, 2005: 13). Bununla birlikte Mahkeme, teorik ve pratik olarak kilise ve devletin birbirinden ayrılmasında ısrar etmesine karşın, kilise-devlet ayrılığı

prensibini esnetmeye yönelik kararlar alabilmektedir. Ayrıca mahkeme, özel durumlarda devletin dini desteklemesine sıcak bakmaktadır (Monsma ve Soper, 2005: 18). 1947’de Yargıç William O. Douglas, Zorack-Clauson Davası’nda kilise-devlet ayrımının belirsiz olduğunu ifade etmiştir. Zorack-Clauson Davası’nda pek çok aile okul saatlerinde dini eğitim ya da ibadet için resmi yaptırım uygulanması gerekçesi ile mahkemeye başvurmuştur. Sonuç olarak, New York’ta okul saatleri içerisinde diğer öğrenciler ders yaparken ibadet amaçlı olarak okulu terk etmelerine izin verilmiştir. Bu davada velilerden izin alınması gerektiği ifade edilmiş ve okulun böyle bir durumu ne desteklemesi ne de fonlamasına müsaade edilmemiştir. Yüksek mahkeme ise davada eşit davranma prensibini gerekçe göstererek, öğrencilerin serbest zamanlarında yapacakları ibadete müsaade etmiştir. Davanın gerekçeli kararı Anayasa’nın herhangi bir dine karşı düşmanca tutum sergileyemeyeceği, devlet olarak katılmamak kaydıyla dini programın varlığını tanınmanın Anayasa’ya aykırı olmayacağını ifade etmiştir (Casebriefs.com, 2016). Douglas’e göre, Birinci Tadilat ayrımın felsefesini yansıtmakla birlikte; tamamlanmış ve açık değildir (Hamburger, 2004: 6).

1971 yılında Lemon-Kurtzman Davası, Pennsylvania ve Rhode Island’da dini eğitime yardımla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Pennsylvania’da mevzuat öğretmen ücretlerine, ders kitaplarına kamuya açık olmayan özel ve dini eğitim kurumlarında laik ders materyallerine yardım verilmesini öngörüyordu. Rhode Island’da ise mevzuata göre ilköğretim okullarında bütün maaş ödemeleri gerçekleştiriliyordu. Her iki yerde de kiliseye bağlı eğitim kurumlarına maaş ödenmesinin kurucu hükme aykırı olup olmadığı mali yardımlar üzerinden tartışma konusu olmuştur. Sonuç olarak mahkeme, anayasal olabilmek için laik yasama amacı güdülmesi gerektiğine karar vermiştir. Bu noktada devletlerin özel hükümler oluşturması gerektiğini belirterek yapılan yardımların kurucu hükmü ihlal ettiği sonucuna varmıştır (Oyez, 1971). Lemon-Kurtzman Davası’nda Yargıç Warren Burger, ayırım prensibinin bir duvar olmaktan çok uzak olduğunu, berrak olmadığını, çelişkili olan bu bariyerin ilişkisel durumlar içerisinde değişiklik göstereceğini vurgulamıştır (Hamburger, 2004: 7). Dolayısıyla karardan anlaşılacağı üzere ayırım duvarı kavramsal olarak yorumlanmaya açık bir özelliğe sahiptir.

Esasen Birinci Tadilat’a göre ABD’de yüksek Mahkeme’nin bir dinin hangi yorumunun doğru, hangi yorumunun yanlış olduğunu belirleme hakkı yoktur (Greenwalt, 2008: 2385). ABD’de 1940’dan itibaren dini eğitimin –tercihen- desteklenmemesi yönünde karar almıştır (Greenwalt, 2008: 2391). Buna rağmen, Mahkemenin sert sözlerle bu

kararı vermesinden sonra Birinci Tadilat’a dayanarak devletin dini okullara çocukların taşınması için mali yardımda bulunabileceğine izin vermesi mahkemenin kendi içinde çelişkili olduğunu göstermektedir. Normal şartlar altında ABD’de kilise okullarına devletin mali bir desteği söz konusu olamaz. İlk ve orta düzeyde eğitim veren kurumlar servis ve benzeri yardımlar haricinde eyalet fonu ya da federal fon ayrımı olmaksızın hiç bir yardımdan faydalanamaz. Ancak bu durum özel okullara giden öğrenciler açısından dini ya da laik okul farkı aranmaksızın okul ücretine ailelere ödenmek üzere "voucher" ismi ile yardım yapılmasıyla gevşetilmeye başlanmıştır (Kuru, 2011: 52).

7. ABD’de Kamusal ve Dini Okulların Durumu

ABD’de temel anlamda iki tür eğitim kurumu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi laik-seküler devlet okulları iken; ikincisi ise dini ya da seküler özel okullardır. Bütün dini gruplar, özel okul açma ve eğitim verme hakkına sahiptir.⁸ ABD’de Bağlılık Andı olarak bilinen, çocukların derslere başlamadan önce ettikleri yemine aslında dini içerikli ifadeler mevcuttur. Yemin tam olarak şu ifadeleri içerir: "*Amerika Birleşik Devletleri bayrağına, adına ve dalgalandığı cumhuriyete bölünmez ve Tanrı'nın himayesinde bir millete, herkes için özgürlük ve adalet duygusuyla bağlı kalacağıma yemin ederim*" (Kuru, 2011: 47). Aslında belirli bir dine referans vermemekle birlikte, Lincoln’un bir konuşmasından alınarak metne eklenen "Tanrının himayesinde" ifadesi ateistleri ve çok tanrılı dinleri dışladığı gerekçesiyle tartışma konusu olmuştur. Fakat Ant halen bu ifadeleri içeren biçimde bütün eğitim sisteminde kullanılmaya devam etmektedir.

ABD’de dini okullarda ya da dini cemaatlere bağlı özel eğitim kurumlarında, okullarda devlet yardımı genel bir ilke olarak uygulanmaz. Bazı uygulamalardan da vazgeçilmiştir. Örneğin, devlet okullarında din dersi 1948’den sonra, toplu dua ise 1960’lardan beri uygulanmamaktadır. Ancak Eğitim Bakanlığı genelgelerine göre öğrencilerin devlet okullarında ders saatlerinin dışında tek başlarına ya da grup halinde

⁸ ABD, seküler bir devlet olarak din ve devlet işleri arasına ayırım duvarı örmüş olmasına rağmen ülkede son 50 yılda yapılan araştırmalarda Tanrı’ya inanma oranı %90’ın altına hiç düşmemiştir. 1998’de Gallup Poll araştırmasına göre Amerikalıların %69’u kendisini bir kiliseye ya da sinagoga üye olarak tanımlamaktadır. Araştırmaya katılanların %40’ı son hafta sonu kilisideki ayine katıldıklarını, %65’i ise dinin gündelik hayattaki problemlerin büyük bir kısmına cevap verdiğini düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu bilgiler ışığında 1960’lardan 1990’lı yıllara kadar ABD’de dindarlık oranının sürekliliğinin devam ettiği ortaya konulmuştur. Zaten ABD’de dindarlığın Avrupa’daki oranın çok ötesinde olduğu bilinmektedir (Eisburger, 2006: 449-450).

dua etmeleri ve dini metin okuyabilmelerinin önünde bir engel yoktur. Fakat bu etkinliklerin -devletin temsilcisi olan- öğretmenler tarafından teşvik edilmemesi ve yönlendirilmemesi esası kabul edilmiştir. Genel olarak herhangi bir zorlama olmadığı müddetçe öğrencilerin kendi aralarında dini tebliğ yapması da mümkündür (Kuru, 2011: 53). ABD’de kamusal eğitimin iki temel amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar kurumsal bir diyalektik inşa etmek yani telkin sağlayabilmek ile eğitim aracılığıyla öğrencilerde bir yönelim gerçekleştirmektir. Bu noktada devlet okullarında dine karşı tam bir tarafsızlık sergilenmesi, bir bakıma sekülerliğin devlet okulları tarafından desteklenen bir "din" haline gelmesine yol açmıştır. Bu nedenle pek çok aile kendileriyle aynı inanca sahip olmayan çocukların devlet tarafından yetiştirilmesinden endişe duymaktadırlar. Ayrıca, sekülerizmin bu boyutta bütünüyle devlet tarafından desteklenmesinin, anayasal olarak devletin tarafsızlığını ihlal ettiği yönünde eleştiriler de yapılmaktadır (Frick, 2006: 200). ABD’de devlet okullarında bütünüyle uygulanan kilise-devlet ayrımı prensibi, mezhepsel eğitimleri dışlamasına rağmen kültürel ve sosyal çalışmalar kapsamında verilen "Dünya Dinlerine Giriş" dersi, dini konuların genel bir şemsiye altında verilmesine olanak sağlamaktadır (Doorn-Harder, 2007:105). Okullarda öğrencilerin dini sembolleri olan başörtüsü, Yahudi takkesi, haç vb. gibi sembollere yönelik herhangi bir kısıtlama ya da sınırlama bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Amerika’daki devlet okullarında öğrenciler dini inançları nedeniyle geçerli olan kıyafet yönetmeliğinden muaf dahi olabilirler. ABD’de genel prensip dini pratiklerin genel bir sebeple, sağlık, güvenlik gibi önemli konular mevzu bahis olmadan yasaklanamayacağıdır.

ABD’de toplamda 5.3 Milyon öğrenciye sahip olan 27 Bin özel okul bulunmaktadır. Bu rakam ABD’de toplam öğrenci sayısının %10’unu içerisine almaktadır. Ülkede bulunan bütün özel okulların %30’u Katolik Kilisesi’ne bağlıyken, %50’si ise diğer dini gruplara aittir. Kalan %20 herhangi bir dini grubun kontrolünde olmayan "laik" özel okullardır. Devletin özel dini eğitim kurumlarına mali desteği ilk ve orta dereceli okullarda anayasal olarak kullanılmazken; yükseköğretim için bu durum böyle değildir. Yüksek okullar ise bir kaç temel şarta bağlı olarak eğitim konusunda mali destek alabilmektedirler. Bu şartların ilki, kamu fonlarının bu kurumlarda seküler ders ve aktiviteler için harcanmasıdır. Kurumun din ve mezhep ayrımcılığından kaçınması, dini hiyerarşiden bağımsız olarak otonom bir örgütlenme yapısına sahip olması, akademik özgürlüğün sağlanması ve akademik standartlarda eğitim verilmesi (Kuru, 2011: 52) ise mali destek alabilmenin şartları arasındadır.

Bu şartlar altında ABD’de mali destek alan dini yükseköğretim kurumlarının, dini telkin ve propaganda faaliyetlerinden uzak durması ve dini mensubiyetlerine bağlı olarak kişilere ayrımcılık yapmasının önü kesilmiştir.

ABD’deki din-devlet ayrılığı düzenlemesinin, dini olanın ne olduğu üzerinde bir belirsizliğe, öte yandan bu durumu düzenlemenin hukuki, siyasi ve politik güçler arasında bir çatışmaya yol açtığı söylenebilir. "İnanç olarak dinin" sınırlanmasından kaynaklanan çatışma ülkede çeşitli dönüşüm hareketlerini beslediği gibi bu konuya ilişkin pek çok olay ise dava konusu haline gelmiştir (Lehman, 2013: 647).

ABD’deki okullarda dini simgelerin kullanımını yasaklayan, ilginç bir karar ise Goldman-Weinberger Davası olmuştur. Normal şartlar altında okullarda herhangi bir kısıtlama olmamasına rağmen hava kuvvetlerinde bir subayın görev esnasında Yahudi takkesi takmasına ilişkin 4’e karşı 5 oyla yasaklanabilir kararının alınması oldukça ilginç bir örnektir. Burada asıl soru hava kuvvetlerinin sahip olduğu düzenlemenin Birinci Tadilat’ın özgür ibadet hükmünü ihlal edip etmediğidir (Oyez,1986). Bu karar askeriyenin diğer kurumlardan farklı olduğu tezi üzerinden verilmiştir. Ordunun amacının üyelerinin arasındaki birliği teşvik etmek olduğu gerekçesiyle, bireylerin dini haklarının sınırlanmasını mümkün hale gelmiştir. Buna ek olarak Amişler de dini inançları nedeniyle pek çok davaya konu olmuşlardır. Örneğin; Jonas Yoder ve Wallace Miller çocuklarının 16 yaşlarından sonra kamu okullarına gönderilmemesi gerekçesiyle Wisconsin yasalarına göre kovuşturmaya uğramış; çocukların liseye gitmelerinin dini inançlarına aykırı olduğunu beyan eden bir savunma gerçekleştirmişlerdir. Yüksek Mahkemede tartışılan konu, ailelerin çocuklarını kamu okullarına göndermemelerinin Birinci Tadilat’ı ihlal edip etmediğidir. Liseye gitmenin dini inançlarına aykırı olduğunu savunan Amişlerin dini gerekçelerle kız çocuklarını sekizinci sınıftan sonra okula gitmekten muaf olması talebi olumlu bulunmuş, böylece dini ibadetin okula devamlılığı ortaya koyan devlet menfaatinden üstün görülmüştür (Oyez, 1972). Ayrıca kararın devlet menfaatinden üstün bir gerekçe olarak dini özgürlüğü ve özgür ibadeti öne çıkarttığı söylenebilir.

SONUÇ

Amerika ve Türkiye din-devlet ilişkileri açısından birbirinden tamamen farklı örneklerdir. Türkiye, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülke olmasına karşın, devlet, dini denetimine almıştır. Türkiye’de din devletin ideolojik aygıtı olarak da konumlandırılmış, hem Sünni versiyonu desteklenmiş hem de çeşitli araçlar ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye’deki temel çabanın, hem dinin devlet alanına etki etmesini engellemek hem de onu kontrol altında tutmaktır. Türkiye Cumhuriyeti’nin temel nitelikleri arasında "laiklik" ilkesi bulunmasına rağmen bu ilkenin uygulanması temelinde sıklıkla sorunla karşılaşmaktadır. Laiklik ilkesi Türkiye’de özellikle 1923-50 döneminde "dışlayıcı" biçimde uygulanmıştır. Dönem dönem uygulanma biçimi değişmekle birlikte bu uygulamaların devam etmesi olasılığı da mevcuttur. Özellikle başörtüsü yasağı çerçevesinde tartışılan laiklik, toplumun bir kısmının din yönüyle dizayn edilmesi anlamına gelirken diğer bir kısmının dışlanmasına yol açmıştır. Bu kapsamda devletin ideolojik aygıtlarının her grup için farklı şekilde uygulandığını ifade etmek mümkündür. Devletin ideolojik aygıtları eğitim sistemi, zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın geniş yetki alanı ve örgütlenmesi ile sağlanmaktadır. Bu kontrol sistemi ise ülke içerisindeki farklı unsurların hem hak taleplerine hem de devlete yabancılaşmasına neden olmuştur.

Amerika’da ise toplumu oluşturan farklı etnik ve dini unsurların varlığı nedeniyle devlet bütün dinlere eşit biçimde uzak olmayı tercih etmiştir. Bundan dolayı ABD’de, ne dini kontrol altına alan ne de dini alanı düzenleyen bir kurum vardır. Genel olarak kurucular, ülkede dinin toplumsal olarak önemi ve yerine bir değer atfetmekle birlikte, siyasal anlamda liberalizmi benimsemiş ve toplumun yapısına uygun olarak kilise ve devletin arasına bir ayırım duvarı örmeyi uygun bulmuşlardır. Bu durum Birinci Tadilat’ı yorumlama yetkisine sahip olan Yüksek Mahkeme tarafından da devam ettirilmiştir. Ancak ABD’deki bu yapı bütün dinleri içerisine alabilmektedir. Bütün dinler ya da kendisini dini grup olarak tanımlayan topluluk ve cemaatler devletin din konusundaki tarafsızlığı ilkesinden eşit olarak yararlanmaktadır. Yada başka bir ifadeyle devlet, bütün dini gruplara eşit mesafede durmaktadır.

Ayrıca ABD’de yüksek mahkemenin din ile ilgili verdiği kararlara liberal görüşün hakim olduğu görülmektedir. Devlet ve din arasında bir ayırım duvarının olduğu şeklindeki argüman kimi dönemlerde sorun yaratmaya elverişlidir. Zira "duvarın

belirsizliği" onu yoruma açık hale getirmektedir. Kendini seküler bir devlet olarak tanımlayan ABD, bir dini, topluma yayma konusunda ve dinin hangi versiyonunun ya da dini içerikli neyin tam olarak doğru olduğu konusunda tamamen "tarafsız" kalmıştır. Devletin her türlü inanç normuna karşı, bütün olarak tarafsız kalması zaman zaman bu tarafsızlığı tersine çevirecek uygulamalara neden olduğu da görülmektedir. Tarihsel geçmişe bağlanabilecek bu durum, genel olarak pasif laiklik olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ancak ülkede, devlet kamusal eğitimi seküler bir saikle, bütün finansmanını üstlenirken, dini cemaatlere bağlı okullara ya da özel okullara uzun dönem herhangi bir destekte bulunmamıştır. Ancak 2000’li yıllardan itibaren "voucher" adı altında yerilen eğitim yardımının bu okullardaki öğrenciler açısından eşitleyici bir perspektif sunduğu kadar, laikliğin negatif uygulama biçimini zayıflatmıştır.

ABD’de ve Türkiye’de devletin dine yaklaşımının farklı olmasının temel nedeni, her iki ülkenin farklı devlet geleneklerine sahip olmasında aranmalıdır. Türkiye, Bizans-Osmanlı ve Doğu geleneğinin etkisi altında iken; ABD Avrupa’daki din savaşlarından, ve buradaki baskıdan kaçarak yeni bir toplum inşa etme düşüncesi ile kurulmuştur. Bu durum iki toplumun da toplum olma deneyimini farklılaştırmış, dolayısıyla bu iki devletin de dini pratikleri deneyimleme biçimi farklılık göstermiştir.

Kaynakça

Adanalı, H., (1997). "Yaratma Tezi ve Evrim Teorisi: Amerika Birleşik Devletleri’nde Bilim ve Din Arasındaki Bir Çatışma", Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu 20-21 Kasım 1997 Sempozyum Bildirileri, Ankara. 45-61.

Başdemir, H. Y., (2011). "Optimum Değerler Olarak Laiklik ve Din Özgürlüğü", *Türkiye’de Din Özgürlüğü Ve Laiklik*, 147-172.

Başgil, A. F., (2007). *Din ve Laiklik*, 9. baskı. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Bünyadov, Z., (2007). *Dinler, Tarikatlar, Mezhepler, Bakü : Şerq-Qerp.*

Canatan, K., (1997). *Din ve Laiklik*, İnsan Yayınları.

Çaha, Ö., (2008). *Bitmeyen Beraberlik: Modern Dünyada Din Ve Devlet*, Timaş.

Davidson, A. ve Birkan, T., (2006). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik: Hermenötik Bir Yeniden Değerlendirme*, İletişim Yayınları.

Monsma, Stephan V. ve Soper, J. C., (2005). *Çoğulculuğun Meydan Okuması (Beş Demokraside Kilise ve Devlet)*, çev. Bilal Sambur, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.

Doorn-Harder, N., (2007). Teaching religion in the USA: Bridging the gaps. *British Journal of Religious Education*, 29(1), 101-113.

Eisgruber, C. L., (2006). Secularization, Religiosity, and the United States Constitution. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 13(2), 445-472.

Ergil, D. (1990). *Laiklik: Atatürkçü Toplum Ve Siyaset Felsefesi Açısından*, Turhan Kitabevi.

Esbeck, C. H., (2012). The American System of Church-State Relations (and its bearing on Church Autonomy). *Church Autonomy: A Comparative Survey. Frankfurt am Main: Peter Lang. Published at www.strasbourgconsortium.org/content/blurb/files/Chapter8.Esbeck.pdf, retrieved, 2-09.*

Frick, W. C., (2006). Redressing the balance of community schooling and religion in the USA 1. *Journal of Beliefs & Values*, 27(2), 191-202.

Goldman v. Weinberger., (n.d.). *Oyez*. Retrieved December 11, 2017, from <https://www.oyez.org/cases/1985/84-1097>

Gözaydın, İ., (2016). *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde dinin tanzimi*, İletişim Yayınları.

Greenwalt, K., (2008). Secularism, Religion, and Liberal Democracy In The United States. *Cardozo L. Rev.*, 30, 2383.

Hamburger, P., (2009). *Separation of Church And State*. Harvard University Press.

Hutson, J. H., (2007). *Church And State in America: The First Two Centuries*. Cambridge University Press.

İnsel, A., *Zorunlu Din Öğretimi ve Sahte Laiklik* [online] Birikimdergisi.com. Available at: <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/681/zorunlu-din-ogretimi-ve-sahte-laiklik#.Wi7ezLSFiCQ> [Erişim: 11 Dec. 2017].

Kaboğlu, İ., (2001). *Laiklik ve Demokrasi*, Ankara: İmge Kitabevi.

Kap, D., (2014). "Türkiye'de Zorunlu Din Dersi Uygulaması", *Akademik Perspektif Dergisi*, 1 (1), 58-61.

Kara, İ., (1999). "Bir Tür Laiklik Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği", *75 Yılda Düşünceler ve Tartışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kaya, K., (1998). *Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı*, Kaya.

Keskiner, E., (2010). Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi dersleri.

Kuru, A. T. ve Babaoğlu, E. Ç., (2011). *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Lee, F. G., (2002). *Church-State Relations*. Greenwood Publishing Group.

Lehmann D., (2013). Religion As Heritage, Religion As Belief: Shifting Frontiers Of Secularism In Europe, The USA And Brazil. *International Sociology*, 28(6), 645-662.

Lemon v. Kurtzman., (n.d.). *Oyez*. Retrieved December 11, 2017, from <https://www.oyez.org/cases/1970/89>

Marx, K. ve Engels F., (2010). *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoglu, Olcay Göçmen, Şükrü Alpagut. 4. bs., Yordam Kitap.

Monsma, S. V. J. ve Soper C., (2005), *Çoğulculuğun Meydan Okuması* 'Beş

Okumuş, E. (2005). *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi* (Vol. 25), Lotus yayınevi.

Shiffmın, S. H., (2009). *The Religious Left And Church-State Relations*. Princeton University Press.

Skirbekk, V. Kaufmann, E. ve Goujon, A., (2010). Secularism, Fundamentalism, Or Catholicism? The Religious Composition Of The United States To 2043. *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 49(2), 293-310.

Stuckrad, K. V., (2006). *The Brill Dictionary Of Religion*. Brill.

Şan M. K., (2012). ‘‘Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi’’, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982). [online] Anayasa.gen.tr. Available at: <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> [Erişim: 10 Ocak 2017].

ULUÇAY, Ö., (1998). *Tartışmalı kurum: diyanet*. Gözde Yayınevi.

United States Courts, (2017). *First Amendment and Religion*. [online] Available at: <http://www.uscourts.gov/educational-resources/educational-activities/first-amendment-and-religion> [Erişim 11 Dec. 2017].

Wisconsin v. Yoder., (n.d.). *Oyez*. Retrieved December 11, 2017, from <https://www.oyez.org/cases/1971/70-110>

Yavuzer, H., (2006). *Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı: (Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi)*. Laçin.

Yoder, D., (1970). European Origins of the Brethren: A Source Book on the Beginnings of the Church of the Brethren in the Early Eighteenth Century, A Two-Hundred-Fiftieth Anniversary Volume, and: The Brethren in Colonial America: A Source Book on the Transplantation and Development of the Church of the Brethren in the Eighteenth Century. *Quaker History*, 59(1), 53-55.

Zorach v. Clauson., (2017). [online] Available at: <http://www.casebriefs.com/blog/law/constitutional-law/constitutional-law-keyed-to-cohen/religion-and-the-constitution/zorach-v-clauson/> [Accessed 11 Dec. 2017].